

Muhezzebu'd-din b. Hubel el-Bağdādī'nin *Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭıbb*'ında yaşlıların tedbiri üzerine*

On regimen of elders in *Kitāb al-Mukhtārāt fī al-Ṭıbb* by Muhadhhab al-din b. Hubal al-Bağhdādī

Ahmet Acidumanⁱ

ⁱ Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D
https://orcid.org/0000-0003-2021-4471

ÖZ

Amaç: Bu çalışmada Selçuklular devrinde Ahlatşahlara, Artuklulara ve Zengilere hizmet etmiş olan hekim Muhezzebu'd-din b. Hubel el-Bağdādī (1122-1213)'nin *Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭıbb* adlı eserinin yaşlıların tedbiriyle ilgili bölümünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Çalışmada Muhezzebu'd-din b. Hubel el-Bağdadī'nin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde bulunan *Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭıbb* adlı eserinin matbu bir nüshası kullanılmıştır. Eserin birinci cildinde yer alan yaşlıların tedbiri ilgili bölüm Arapçadan Türkçeye çevrilerek çalışmanın bulgular bölümünde sunulmuş ve bu konu tıp tarihi literatürü ışığında tartışılmıştır.

Bulgular: Yaşlıların tedbiri ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölüm *Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭıbb*'da çocukların, gençlerin, orta yaşlıların ve yaşlıların tedbirinin ele alındığı “faşlun fī tedbiri'l-insāni mine's-şıbyāni ve's-şubbāni ve'l-kuhūli ve'l-meşāyih” başlığını taşımakta olup, yaşlıların tedbiri hakkındaki bilgiler bu bölümün sonunda yer almaktadır.

Sonuç: *Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭıbb*'da yaşlıların tedbiri hakkında verilen bilgilerin humoral paradigmanın ilkeleri ile uyumlu olduğu ve 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Şinā'ati'l-Ṭıbbiyye* ve İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī'l-Ṭıbb* gibi Orta Çağ'da İslam dünyasında tıbbın ana kaynakları olarak bilinen eserlerde yaşlıların tedbirinin ele alındığı bölümlerde yer alan bilgilerle oldukça koşutluk gösterdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Hubel el-Bağdādī, *Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭıbb*, Yaşlıların tedbiri, Tıp tarihi

ABSTRACT

Object: To examine the chapter related to regimen of elders in *Kitāb al-Mukhtārāt fī al-Ṭıbb* by Muhadhhab al-din b. Hubal al-Bağhdādī (1122-1213) who served the Ahlatshahs, the Artuqids and the Zengids during the Seljuq era in this study.

Materials and Method: A printed copy of *Kitāb al-Mukhtārāt fī al-Ṭıbb* by Muhadhhab al-din b. Hubal al-Bağhdādī in the Library of Department of History of Medicine and Ethics, Faculty of Medicine, Ankara University is examined in this study. The chapter regarding regimen of elders in the first volume of the book is translated from Arabic into Turkish, and presented in results section, and then discussed with the information on this subject in the light of literature for the history of medicine.

Results: Information on the regimen of elders is in the final section of the chapter related to regimen of the children, the young, the middle-aged and the old under the title of “faşl fī tadbir al-insān min al-şıbyān wa al-shubbān wa al-kuhūl wa al-mashāyikh”.

Conclusion: The information on regimen of elders are in accordance with the principles of humoral paradigm and quite parallel to ones in the works known as main sources of medicine such as *Liber Regalis* by Haly Abbas and the *Canon of Medicine* by Avicenna in Islamic world in medieval times.

Keywords: İbn Hubal al-Bağhdādī, *Kitāb al-Mukhtārāt fī al-Ṭıbb*, Regimen of elders, History of medicine

* *Lokman Hekim Dergisi*, 2020; 10 (1):115-123

DOI: 10.31020/mutftd.649006

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 20 Kasım 2019; Kabul Tarihi - Accepted: 28 Aralık 2019

İletişim - Correspondence Author: Ahmet Aciduman <ahmetaciduman@yahoo.com>

Giriş

İnsan hayatının dönemlerden birisini oluşturan yaşlılık çok uzun zamandan beri tıbbın ilgilendiği önemli konularından birisidir. Çeşitli dönemlerde çok sayıda yazar eserlerinde yaşlılık ve yaşlılıkla ilgili konuları ele almış, bazıları da bu konu üzerinde ayrı eserler yazmışlardır. Yaşlılıkla ilgili konuların ele alındığı eserlerden birisi *Hippokratik Külliyyat* içerisinde yer alan *Aforizmalardır*. Hippokrates'in (MÖ 460-370) bu eserin farklı bölümlerinde, yaşlılık dönemi ile bu dönemde görülen hastalıklar hakkında bilgi veren aforizmaların yer aldığı görülmektedir.¹ Yine Bergamalı Galenus (MS 129-200) önemli eseri *De Sanitate Tuenda*'da yaşlılıkla ilgili konuları ele almış, yaşlılıkta sağlıklı kalabilmek için yapılacaklar ve alınacak önlemler ile bazı hastalıklarda uygulanacak tedavi yöntemleri hakkında bilgiler vermiştir.² Bergamalı Oribasius (MS 325-403)'un *Synopsis* ve *Euporistes*'i³ ile Aeginalı Paulus'un (MS 625-690) *Epitome*'sinde⁴ de yaşlılık üzerine bölümler bulunmaktadır.

Orta Çağ'da İslam coğrafyasında ise 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin (MS 930?-994) *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* adlı eserinin ikinci kitabının birinci makalesinde^{5,6} ve İbn Sīnā'nın (MS 980-1037) *el-Ḳānun fī't-Ṭıbb* adlı eserinin birinci kitabının "sağlığın korunması" üzerine olan üçüncü bahsinin üçüncü kısmında yaşlılıkla ilgili konuların ele alındığı görülmektedir.^{7,8} İbnu'l-Cezzār'ın (ö. MS 979) yaşlıların sağlıklarının korunması ve tedavileri üzerine *Ṭıbbu'l-meşāyih* ve *hıfzu sıhhatihim* isimli müstakil bir eser yazdığı bilinmektedir.^{9,10}

Ebū'l-Ḥasan 'Alī b. Aḥmed b. 'Alī b. Hubel el-Bağdādī /el-Ḥilātī 2 Şubat 1122'de Bağdat'ta doğmuş ve yetişmiş, Ebū'l-Ḳāsim İsmā'īl b. Aḥmed b. es-Semerḳandī'den tıp ve edebiyat, 'Abd-ullah b. Aḥmed b. Aḥmed b. Aḥmed b. el-Ḥaşşāb en-Naḥvī'den gramer öğrenmiştir. Önce Musul'a ve ardından da Ḥilāt'a giden el-Bağdādī, Ḥilāt'ın sahibi Ermen Şāh'ın yanına yerleşmiştir. Hilāt'tan ayrılarak Mardin'e giden ve Bedru'd-dīn Lu'lu' ve en-Nizām'ın yanında, her ikisi de Mardin'in sahibi Naşru'd-dīn b. Artuḳ tarafından öldürülene kadar, Mardin'de kalan el-Bağdādī, gözlerine inen su [katarakt] sebebiyle 75 yaşında kör olmuştur. Musul'a giden ve başına gelen bir hastalık yüzünden evine bağlı kalan el-Bağdādī 4 Haziran 1213'de Musul'da vefat etmiş ve burada toprağa verilmiştir.¹¹ Teorik ve pratik tıp bilgilerini içeren *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb* adlı eserini Musul'da 1164/5 yılında yazan el-Bağdādī'nin, Cevād olarak bilinen vezir Cemālu'd-dīn Muḥammed için *Kitābu't-Ṭıbbi'l-Cemālī* adında günümüze ulaşmayan bir eserinin de olduğu,¹¹ ayrıca Keykāvus döneminde Selçuklu sarayında hekimlik yapan Şemsu'd-dīn Abū'l-'Abbās Aḥmed adlı bir oğlu olduğu bilgisi¹² literatürde yer almaktadır.

Muhezzebu'd-dīn b. Hubel el-Bağdādī *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb*'da tıbbın genel prensipleri ile anatomi konularını, basit ve kompoze ilaçları ve hastalıkları baştan ayağa doğru ele alarak,¹³ her konuyu "faşl" başlıkları altında göstermiştir.¹⁴

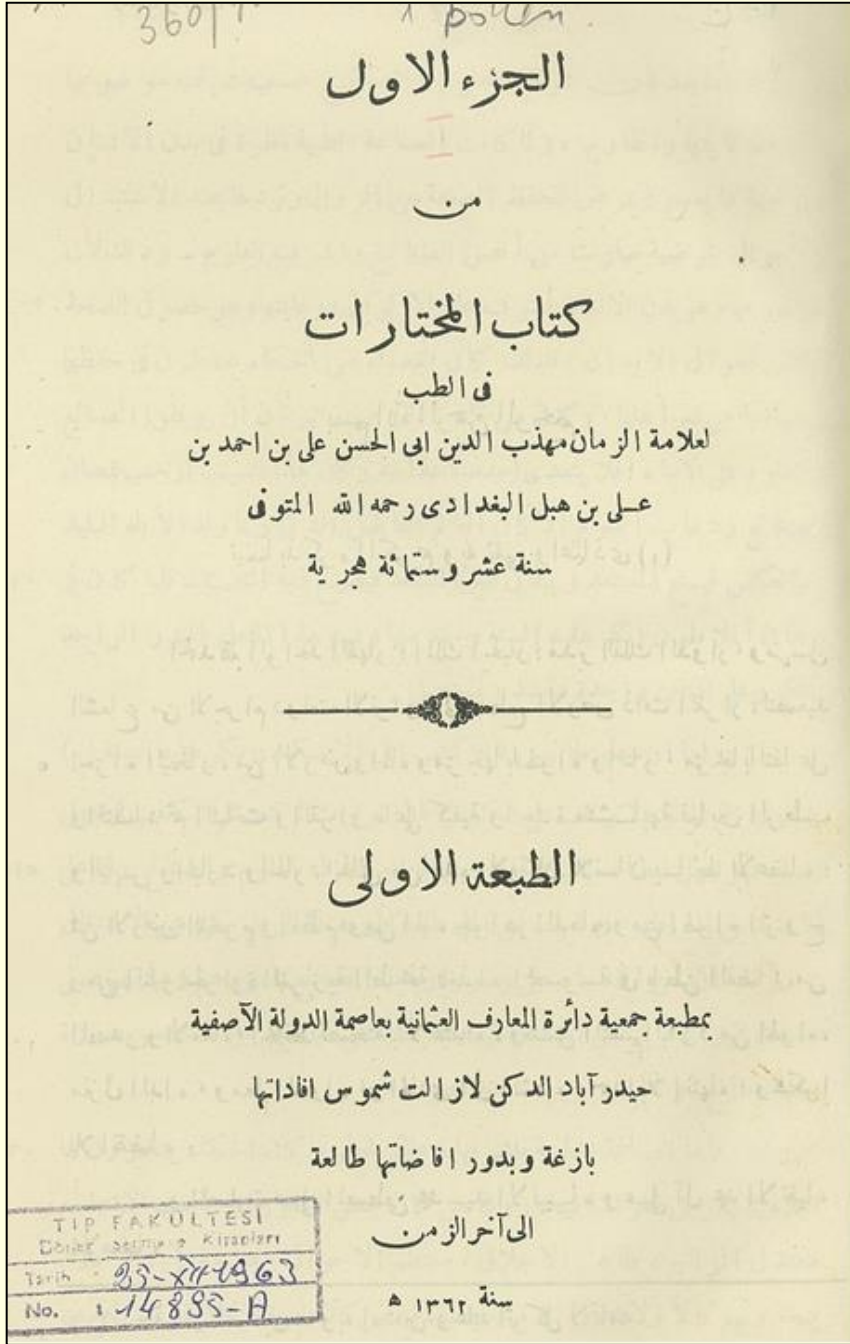
Selçuklular devrinde Ahlatşahlara, Artuklulara ve Zengilere hizmet etmiş olan hekim Muhezzebu'd-dīn b. Hubel el-Bağdādī'nin^{15,16} *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb*¹⁷ adlı eseri de yaşlıların tedbiriyle ilgili bilgiler içermekte olup, eserin bu bilgileri kapsayan bölümünün Türkçeye çevrilerek incelenmesi ve Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmada Muhezzebu'd-dīn b. Hubel el-Bağdādī'nin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde bulunan *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb* adlı eserinin matbu bir nüshası kullanılmıştır (**Şekil 1**).¹⁷

Yaşlıların tedbiri ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölüm *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb*'ın birinci cildinde çocukların, gençlerin, orta yaşlıların ve yaşlıların tedbirinin ele alındığı "faşlun fī tedbiri'l-insāni mine's-şibyāni ve's-şubbāni ve'l-kuhūli ve'l-meşāyih" başlığını taşımaktadır (**Şekil 2**). Yaşlıların tedbiri hakkındaki bilgiler bu

bölümün sonunda yer almakta olup, ilgili kısım makalenin yazarı tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiş, elde edilen bilgiler, yazının "Bulgular" bölümünde verilerek döneminin ilgili literatürü ışığında tartışılmıştır.

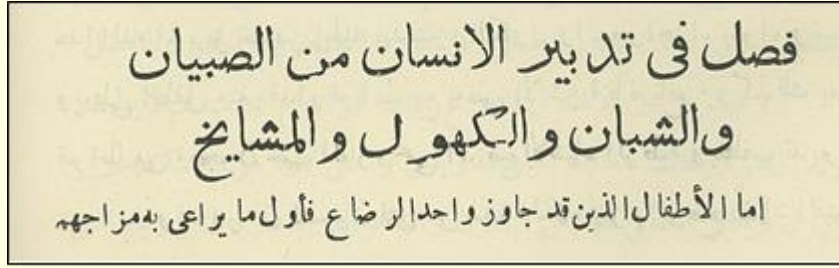
Şekil 1. Kitābu'l-Muhtārāt fī'l-Ṭibb'in Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde bulunan matbu nüshasının birinci cildinin iç kapak sayfası.¹⁷

Bulgular

Yaşlılarla ilgili bölümün başlangıcında yaşlıların mizacı ile ilgili bilgi verilmekte, yaşlıların mizaçlarına uygun olarak yaşayacakları yerlerin özellikleri, yiyeceklerinin genel nitelikleri, çalışma durumları, yapacakları egzersizler ile kullanacakları kokular hakkında açıklama yapılmaktadır:

Çocuklar, gençler, orta yaşlılar ve yaşlılardan olan insanın tedbiri hakkında bölüm

Yaşlılara gelince, çocukların tedbiri gibi yumuşak tedbirler alırlar, çünkü onların mizacı son derece soğuk-kurudur. Yaşlıların uzuvları, onların doğuştan gelen sıcaklıklarının zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan garip nemler içinde yumuşamıştır. O [doğuştan gelen sıcaklık] sindirimini tamamlamada aciz kalır. Yaşlıların mekânlarının^{17,p:198} (Şekil 3) mutedil ile sıcak olması gereklidir. Özellikle kışın sıcak yerlerde oturmaları gereklidir. Sıcak-yaş yiyecekler yemelidirler. Çok çalışmaktan ve yorulmaktan men edilmelidirler. Yaşlıların egzersizleri, kuvvetli olanlar için nazik bir yürüyüş, zayıflar için [ata vb.] biniş olmalıdır. Mutedil sıcaklıktaki kokuları kullanmayı çoğaltmalıdır.^{17,p:199}

Şekil 2. Kitābu'l-Muhtārāt f'ṭ-Ṭıbb'ın birinci cildinde "faşlun fi tedbiri'l-insāni mine'ş-şıbyāni ve'ş-şubbāni ve'l-kuhūli ve'l-meşāyih" konusunun başlığı.^{17,p:196}

Yaşlıların yiyeceklerini kaç öğünde yiyecekleri, hangi yiyecekleri tercih ederken, hangi yiyeceklerden uzak durmaları gerektiği hakkında bilgiler de bölümde yer almaktadır:

Eğer zayıfsalar, gıdaları, günde birkaç defada yemek üzere bölünür. Et gibi kuvvetlendirici çorbalar yudumlarlar. Eğer sindirimleri zayıfsa, herîseler,* kelleler, tuzlanıp kurutulmuş et ve mercimek gibi kaba gıdalardan uzak dururlar. Pirinç, bal ve yarı kaynatılmış yumurta sarısından yapılmış çorba, nohutlu ve aspur sütlü isfid-bāc[†] çorbası yudumlarlar ve kebab emerler. Etlerden tavuk, turaç kuşu, çilkeklikler ve kekliklerin eti, oğlak ve kuzuların eti onlara uygundur. Marul, hindiba, pazı ve ispanak gibi sebzelerden yasaklanmazlar. Meyvelerden incir, yaş üzüm, tatlı kavun yerler. Helva, kuru hurma, kuru üzüm ve bal yerler.^{17,p:199}

Yaşlıların masajları sırasında kullanılacak yağlar ile banyolarının özelliği bölümde yer alan bilgiler arasındadır:

Yağlardan şebboy ve menekşe yağı ve dereotu yağı kullanırlar. Eğer yaşlının yaşı çok ilerlememişse sıcak sularla banyo yaparlar ve ömrü çok uzun olana/çok yaşlı olana[‡] banyo hiçbir zaman uygundur.^{17,p:199}

Yaşlılarda ortaya çıkan kabızlığın ve yapışıklıkların giderilmesi için yapılacaklar ile bu durumda kullanılacak ilaçlar hakkında şu öneriler yer almaktadır:

Onların bedenlerinde yapışkan, yoğun rutubetler [balgam] ortaya çıktığı için 'aselî, 'unşulî ve buzūrî sikencübîn[§] gibi bazı yumuşatıcılar ve kesiciler kullanmaları gereklidir. Yaşlıların tabiatları yumuşatılır, çünkü onların vücutlarındaki safra azlığı sebebiyle mizaç tutulur [kabız

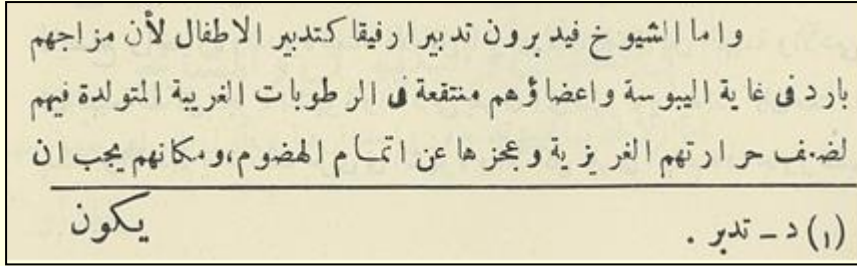
* Herîse هريسه: Keşkek yemeği.^{18,p:358} A. هريسه Herîse: A kind of pottage of boiled wheat.^{19,p:2163}

† isfid-bā, اسفيد باج, isfid-bāc, A kind of dish made of meat, onions, butter, cheese, &c., or of bread and milk.^{20,p:58}

‡ Çevirisi yapılan metnin dipnotunda yer alan عجز kelimesinin karşılığı olarak eklenmiştir (ÇN).

§ Sikencübîn سکنجبین (a.i.): bal ile sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbet.^{18,p:952} A. سکنجبین sikenjubîn (from P. سکنجبین) Oxytel, vinegar with honey.^{19,p:106}

olurlar], yapışkanlıklar ve rutubetler [balgam] öne geçer. Yaşlıların tabiatları, onu iki ya da üç kere [tuvalete] oturmaya tahrik eden kudret helvası gibi ya da hurma cuvârişi* gibilerle ve özellikle zeytinyağı gibi onlar için uygun, yumuşatıcı bir lavmanla yumuşatılır.^{17,p:199}

Şekil 3. Kitābu'l-Muhtārāt fī'ṭ-Ṭıbb'ın "faşlun fī tedbiri'l-insāni mine's-şıbyāni ve's-şubbāni ve'l-kuhūli ve'l-meşāyih" başlıklı konusunda yaşlıların tedbiri ile ilgili kısmın başlangıcı.^{17,p:198}

Yaşlılarda görülen ishal ve idrar kaçırması durumunda alınacak önlemler bildirilirken, sindirim bozukluğu sonucu ortaya çıkan gazların giderilebilmesi için de bir reçetenin sunulduğu görülmektedir:

Onlardan karnı yumuşak [ishal] olanların, bazı tutucu meyvelerin şıralarıyla dengelenmesi gereklidir ve hiçbir şey mersin usaresinden daha iyi değildir. Yine onlara idrar çıkması arız olmuşsa, bu şıradan ve incirle birlikte mersin çekirdeğinin kendisinden faydalanırlar. Yaşlıların karınlarında, onların kötü sindirimleri sebebiyle yeller ortaya çıkmışsa, kimyon ya da öd ağacı cuvârişi gibi bazı cuvârişlerle yelin çıkmasına yardım edilir. Bu macun bunda yararlıdır: Emlec on dirhem,[†] biber,^{17,p:199} (Şekil 4) tarçın, şeytantsi ki o kâşimdir, kirman kimyonu, her birinden üç dirhem, fuṭrâşālyūn ki o dağ kerevizi tohumudur, yarpuz, yaban kekiği, kekik, Mısır anasonu ve sedefotu, her birinden iki dirhem, mastika dört dirhem alınır. Bir araya getirilir, yumuşak dövülür ve köpüğü alınmış bal ile yoğrulur. Her gün yemekten önce bir dirhem ila bir miskal[‡] miktarında verilir.^{17,p:200}

Yaşlılarda tedavi amacıyla kanın hangi koşullarda ve nasıl alınabileceği ile cinsel ilişki hakkındaki bilgiler bu bölümde verilen bilgiler arasında yer almaktadır:

Büyük bir sorun olmadan ve onda kan çokluğunun belirtileri ortaya çıkmadan yaşlıdan kan alınmaz. [Alınırsa] bölümler halinde alınır. Yine hacamat ve cinsel ilişki ona biraz zarar verir, eşine koşmayı terk eder. Tabiat nazikçe yumuşatılır, bunun için sakınca yoktur.^{17,p:200}

Yaşlıların ateşlendiği zaman yapması gerekenler ile alınması gereken bazı önlemler hakkında verilen bilgilerle bölüm sonlandırılmaktadır:

Yaşlı ateşlendiğinde menekşe şarabıyla erik suyu, sikencubîn ve arpa suyu ile yetinmelidir. Yaşlının hazmı kabil, yumuşak, uygun yiyecek seçerek sıhhatini koruması ve hazmı zor, kaba ve kötü şeylerden sakınması en iyisidir. Karlı sudan, özellikle şiddetli soğuktan sakınırlar, çünkü yaşlıların midesini boşaltır ve onların sıcaklığını söndürür. Gül suyu yaşlıların gıdası için geçidi yumuşatır. Onlar için şaraptan daha faydalı bir şey yoktur (Şekil 5).^{17,p:200}

*A. جوارش Juvāriş, (from P. جوارش) s. (pl. جوارشات) An electuary; originally, one to assist digestion.^{19,p:685}

† Dirhem درهم (a.i.c. : derāhim): 1. Eski okkanın dörtyüzde biri. 2. Gümüş para.^{18,p:188} A. درهم Dirhem, s. (pl. دراهم) 1. A drachm, of which four hundred make a Turkish oke. 2. An ancient silver coin of about the value of sixpence treling. 3. Silver money.^{19,p:899}

‡ Miskal مثقال ("ka" uzun okunur. a. i. siklet'den. c. :mesâkil): yirmi dört kıratlık bir ağırlık ölçüsü. [on dört kırat bir şer'î dirhemine karşılığıdır].^{18,p:653} A. مثقال Mişqāl, s. (pl. مثاقيل) 1. A weight of one drachm and a half. 2. Gold coin.^{19,p:1742}

المختارات

١٩٩

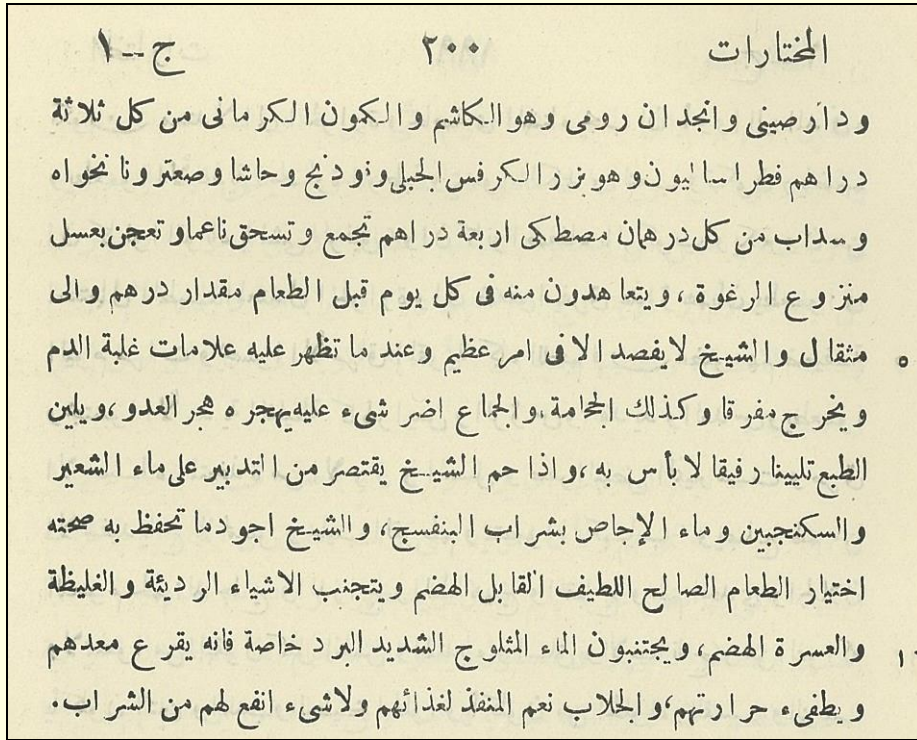
ج-١

يكون معتدلاً الى الحرارة وخاصة في الشتاء يجب ان يأووا الى المدافئ
 ويطعموا الأغذية الحارة الرطبة ويمنعوا الكد والتعب وتكون رياضتهم
 ان كانوا اقوياء بالمشى الرفيق، وان كانوا ضعفاء بالركوب ويكثر من
 استعمال الطيب المعتدل الحرارة وان ضعفوا يفرق غذاؤهم بأن يطعموا في
 اليوم مرات ويحسوا الأماق المقوية كماء اللحم فان هضمهم ضعيفة
 ويحتموا الأغذية الغليظة كالهريس والرؤس والقديد والعدس ويطعموا
 الاحساء المتخذة من الارز والعسل وصفرا البيض النغيرشت ومرق
 الاسفيد باج بالحمص وحليب القرطم ويمتنعوا الكباب، ويصلح لهم من
 اللحوم لحم الدجاج والدرج والطيها هيچ والقباچ ولحم الجدى والحملان
 ولا يمتنعوا من البقول كمثل الخس والهندباء والساق والاسفاناج، ومن الفواكه
 يأكلون التين والعنب والبطيخ الحلو، ويأكلون من الحلواء والقصب والزبيب
 والعسل ويستعملون من الادهان دهن البنفسج والخيري ودهن الشبث
 ويستحمون بالمياه الحارة الا اذا كبر الشيخ وعمره (١) فما يصلح له الأستحمام كل
 مدة ولأجل ما يتولد في ابدانهم من الرطوبات الغليظة اللزجة يجب ان يستعملوا
 بعض الملطفات والمقطعات كالمسكنجبين العسلي والعنصل واليزوري وتلين
 طباعهم فان الطبع يمتس عندهم بسبب قلة المرار في ابدانهم وفرط لزوجات
 رطوباتهم وتلين طباعهم بمثل التريجبين او بمثل جوارش التمر يحرك به مجلسين
 او ثلاثة والحقنة المليئة صالحة لهم خاصة بالزيت .
 ومنهم من يلين بطنه فيجب ان يعدل ببعض ربوب الفاكهة القابضة
 ولا جود من رب الآس، وكذلك قد يعرض لهم ادرار البول وينتفعون بهذا
 ارب وبجب الآس نفسه مع التين .
 وقد تتولد في بطونهم ارياح بسبب سوء هضمهم فيعان الريح
 على الانفشاش ببعض الجوارش ثبات . مثل جوارش العود او ان يكون .
 وهذا معجون نافع في ذلك يؤخذ من الآمليج عشرة دراهم وفلفل

(١) م - عجز

Tartışma

İbn Hubel el-Bağdadî'nin yaşlılık ile ilgili verdiği bilgilerin dönemin sağlık ve hastalık anlayışını belirleyen humoral teori kapsamında olduğu fark edilmektedir. Bu bağlamda, İbn Hubel el-Bağdadî'nin verdiği yaşlıların mizacının kuru-soğuk olduğu ve bu nedenle, yiyecekleri ve içecekleri gibi alınacak önlemlerin sıcak ve yaş olması gerektiği bilgisi, Galenus'un *De sanitate tuenda*,² 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭibbiyye*^{5,6} ve İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*^{7,8} adlı eserlerinde yer almaktadır. Yaşlılığın mizacının kuru-soğuk olduğu için alınacak tedbirlerin de bu durumun zıddı yani nemlendirici ve ısıtıcı olması gerektiği bilgisi *contraria contrariis curantur* prensibi²¹ ile çok uyumludur. Bölümde bundan sonra yer alan önerilerin de bu anlayışla uyumlu olduğu görülmektedir.

Şekil 5. *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb*'da "yaşlıların tedbiri" ile ilgili kısmın sonu.^{17,p:200}

İbn Hubel el-Bağdadî'nin yazdıkları daha dikkatli incelendiğinde ve öncüllerinden 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭibbiyye*^{5,6} ve İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*^{7,8} adlı eserlerindeki ilgili bölümler ile karşılaştırıldığında İbn Hubel'in daha çok 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin yazdıklarından etkilenmiş olabileceği, bir başka deyişle 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin yazdıklarının İbn Hubel'e kaynaklık etmiş olabileceği fark edilmektedir. İbn Sīnā da yaşlılıkta alınacak tedbirlerle ilgili çok benzer bilgileri *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'da^{7,8} vermiş olmakla birlikte *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'da verilen bilgilerin hem *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭibbiyye*'de^{5,6} hem de *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb*'da¹⁷ verilen bilgilerden biraz daha farklılık gösterdiği, örneğin *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'da^{7,8} yaşlıların egzersizi ile ilgili ayrıntılı bir bölüm bulunduğu görülmektedir.

İbn Hubel'in yaşlılarda kötü sindirim sebebiyle ortaya çıkan gazların giderilmesi için verdiği reçetenin, 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭibbiyye*'sinde^{5,6} bazı gıdalardan sonra tıkanıklık olmaması için yenmesi önerilen *cuvārīşler*den birisi olan "yarpuz *cuvārīş*" başlığı ile yer alan reçeteye çok benzemesi 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin yazdıklarının İbn Hubel'e kaynaklık etmiş olabileceği görüşünü destekleyen bir bulgu olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, 'Alī b. el-'Abbās'ın bölümünde bulunmayan ama *Kitābu'l-Muhtārāt fī't-Ṭıbb*'da yer alan, büyük bir sorun olmadığı sürece yaşlılardan kan alınmaması, eğer alınması gerekiyorsa, bunun aralıklı olmasının gerektiği bilgisi, bunun büyük bir olasılıkla Rāzî'nin *Kitābu'l-*

Manşūrī'sinden⁶ ya da İbn Sīnā'nın *Ḳānūn*'undan alıntılanmış olabileceğini gösteren bir bulgu olarak değerlendirildiğinde, İbn Hubel'in 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭıbbiyye*'sini tek kaynak olarak kullanmadığını, 'Alī b. el-'Abbās'ın bölümünde bulunmayan bazı bilgileri kendi bölümüne eklerken başka kaynaklara gitmiş olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir.

İshal durumunda tutucu (kâbız) meyve usarelerinin kullanılması, idrar artışı olduğunda da benzer önerilerin sunulması ve yaşlılar ateşlendiğinde yapılması ve yapılmaması gerekenler gibi bazı bilgiler de 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭıbbiyye* ve İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fi't-Ṭıbb* adlı eserlerinde yer almayan ve İbn Hubel tarafından bölüme eklenen öneriler olarak göz çarpmaktadır.

Bölümdeki ilginç ifadelerden birisi İbn Hubel'in son cümlesidir: "Onlar için şaraptan daha faydalı bir şey yoktur."^{17,p:200} Böyle bir cümle 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭıbbiyye*'sinde yer almamaktadır.^{5,6,*} İbn Sīnā da böyle bir bilgiyi *el-Ḳānūn fi't-Ṭıbb*'da, şarāb hakkında kısa bir bölüm eklemiş olmakla birlikte, paylaşmamaktadır.^{7,8} İbn Hubel'in söylediği aslında tam bir Galenik bilgidir. Galenus *De sanitate tuenda*'da çocuklar için çok sakıncalı olan şarabın yaşlılar için çok yararlı olduğunu söylemekte,^{2,†} yaşlılar en iyi olan şarabın organları ısıtan ve idrar vasıtası ile kanın serumunu temizleyen bileşimi ince ve sarı renkli şaraplar olduğunu bildirmektedir.^{2,‡}

Bilgi

Bu makale 25-29 Ekim 2018 tarihleri arasında Afyonkarahisar-Türkiye'de düzenlenen Prof. Dr. Seyfettin Uludağ Anısına Tıp Etiği, Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Derneği'nin 2. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sunulan ve özeti Program ve Özetler kitabında yayınlanan sözlü bildiriye dayanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Hippokrates. Aforizmalar, Eski Yunanca aslından çeviren: Çoraklı E, I. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2016. pp:8,13,15,16, 41, 50.
2. Galen. A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) by Robert Montraville Green with an Introduction by Henry E. Sigerist. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas; 1951. pp:195-218.
3. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits. Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker et Ch. Daremberg, Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Nationale; 1873. pp:215-7, 580-4. [Internet 2016 Mar 02]. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=VdtEAQAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Oribase.+Oeuvres+d%E2%80%99Oribase,&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Oribase.%20Oeuvres%20d%E2%80%99Oribase%2C&f=false
4. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata, Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. I. London: Printed for the Sydenham Society; 1844. pp:36-7. [Internet] [cited 2010 Feb 19]. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=AFdhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Paulus+Aegineta.+The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewic65Wfku_QAhXkDMAKHYg9AnUQ6AEIKjAB#v=onepage&q=Paulus%20Aegineta.%20The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aegineta&f=false

* 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭıbbiyye*'sinde yer alan cümle şöyledir: "Şaraba gelince, kokusu hoş hurma yaprağı şarabı olmalıdır."^{6,p:265}

† "As for children wine is most undesirable, so for old men it is most useful."^{2,p:205}

‡ "This one thing, therefore, proves most valuable in wine for old men, that it warms all their parts; and second that through the urine it purifies the serum of blood. Wherefore also that wine is best for old men which accomplishes these things most. And such is that which is thin in composition, for these provoke urine, and yellow in color, for this is the specific color of the wines which are sufficiently warm."^{2,p:205}

5. 'Ali b. el-'Abbās el-Mecūsī. *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye*, Cilt 2. Kahire (Bulāk): el-Matba'atu'l-Kubrā el-'Āmire; 1294/1877. pp:59-61.
6. Aciduman A, Aşkit Ç. 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye (Kitābu'l-Melikī)* adlı ünlü eserinde yaşlıların tedbiri üzerine. *Lokman Hekim Dergisi* 2018;8(3):261-73.
7. İbn-i Sînâ. *El-Kânûn fi't-Ṭıbb*, Birinci Kitap, Çeviren: Kâhya E. 3. Baskı. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi; 2014. pp:337-41.
8. Aciduman A, İlgili Ö. İbn Sînâ'nın *El-Kânûn fi't-Ṭıbb* adlı eserinde "geriatri" ile ilgili bölümler. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2010;63(2):41-7.
9. Sezgin F. *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*. Band III. *Medizin-Pharmazie-Zoologie-Tierheilkunde Bis ca. 430 H*. Leiden: E.J. Brill; 1970. pp:304-7.
10. Doğruyol H. İbnü'l-Cezzâr, Ebû Ca'fer. In: TDV İslâm Ansiklopedisi, 21. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 2000. pp:1-3.
11. İbn Abī Uşaybi'a. 'Uyūnu'l-Anbā fi Tabakāti'l-Aṭıbbā. [y.y?]: Matba'atu'l-Vahbiyya; 1882. pp: 304-6.
12. Vernet J. Ibn Hubal. In: Lewis B, Ménage VL, Pellat Ch, Schacht J, editors. *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition. Volume III. Leiden: E.J.Brill, London: Luzac & Co.; 1971. p: 802.
13. Harvey ER. Ibn Hubal. In: Selin H, editor. *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, Volume I (A-K). Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag; 2008. pp: 1104-5.
14. *Kitābu'l-Mukhtâr*. Arabic Catalogue: Vol 4 [cited 2007 Aug 4]. Available from: <http://kblibrary.bih.nic.in/Vol04/Bp084.htm>.
15. Aciduman A, Er U. İbn Hubal ve eseri *Kitābu'l-Muhtārāt fi't-Ṭıbb*'da omurga hastalık ve travmaları üzerine. *Lokman Hekim Dergisi* 2018;8(1):71-81.
16. Aciduman A, Kökeş F. İbn Hubal ve eseri *Kitābu'l-Muhtārāt fi't-Ṭıbb*'da kafa yaraları ve kafatası kırıkları üzerine. *Lokman Hekim Dergisi* 2019;9(3):302-11.
17. Muḥazzabu'd-dīn Abī'l-Ḥasan 'Alī b. Aḥmad b. Alī b. Hubal al-Bağdādī. *Kitābu'l-Muhtārāt fi't-Ṭıbb*, aṭ-ṭab'atu'l-ulā [Birinci Baskı], al-Cuz' al-Avval [Birinci Cilt]. Ḥaydarābād: Maṭba'atu Cam'iyyati Dā'irati'l-Ma'ārifil-'Uṣmāniyya (Haydarabat: Osmanlı Maarif Cemiyeti Dairesi Matbaası); 1362. pp:196-200.
18. Devellioğlu F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, Yayına hazırlayan: Güneyçal AS, 18. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları; 2001.
19. Redhouse JW. *A Turkish and English Lexicon*, New Impression. Beirut: Librairie du Liban; 1987.
20. Steingass F. *A Comprehensive Persian-English Dictionary Including The Arabic Words and Phrases To Be Met With in Persian Literature Being Johnson and Richardson's Persian, Arabic, and English Dictionary, Revised, Enlarged, and Entirely Reconstructed*, First Edition 1892, First published in İstanbul: Çağrı Yayınları; 2005.
21. Temkin O. *Byzantine medicine: tradition and empiricism*. *Dumberton Oaks Papers* 1962; 16:95+97-115.